

ISTARSKI KAŠTELI

Preostale utvrde u Pazinu i okolici

PRIPREMILI:

Krešimir Regan i Branko Nadilo

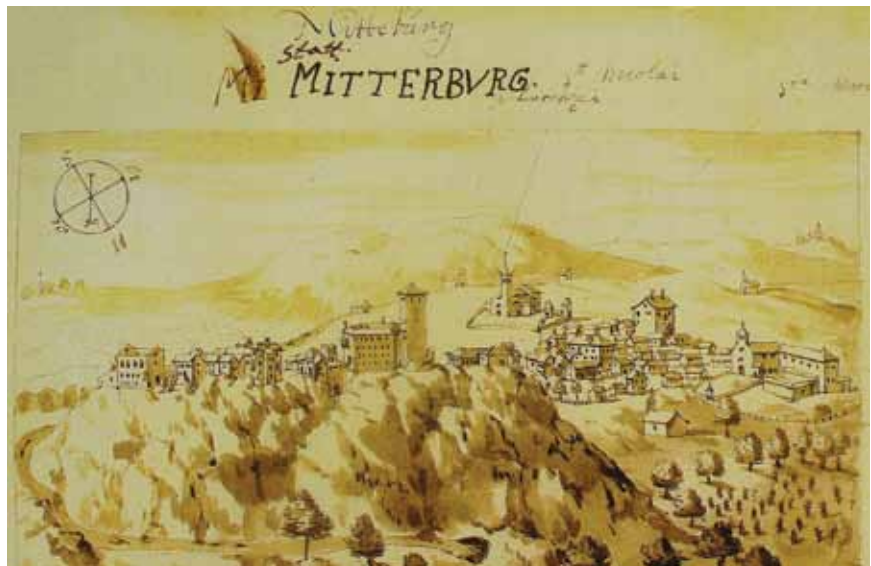
Pazinska je utvrda uspješno odolijevala mletačkim opsadama za Uskočkog rata koji je bio poguban za međusobne odnose hrvatskog stanovništva u Istri jer su u borbama i pljačkama sudjelovali i "Benečani" i "Kraljevci"

dvaju prilaznih putova. Već je za prvog spominjanja u povijesnim izvorima Pazinski kaštel bio jednostavna i robusna konstrukcija u obliku izduženog pravokutnika s prizemljem i dva kata, s

Pazin (tal. **Pisino**) povijesno je i upravno središte negdašnje Pazinske knežije i sadašnje Istarske županije. Štoviše o tisućljetnom postojanju Pazinskoga kaštela postoji pismena potvrda, povelja kojom je njemački car Oton II. u Veroni 7. lipnja 983. osnažio prijašnju darovnicu iz 931. Castruma Pisinuma pazinskom biskupu povijesno upitnoga italjskog kralja Huga Provansalskog. Isprava je i prvo spominjanje grada Pazina, a ujedno bi trebala značiti da je utvrda na istom mjestu postojala i prije. Sudbina je Pazina stoljećima povezana s njegovom utvrdom i po njoj je grad i nazvan iako je etimologija nepoznata, ali sasvim sigurno potječe iz predromanskih vremena (neuvjerljiva su objašnjenja da potječe od glagola "paziti"). Nazivala se Pisin, Pasino, Mitterburg (u njemačkim urbarima 15. i 16. st.), Pasina, Pisinum i Castello Montecuccoli.

Nastanak i povijesni prikaz

Iako se prema talijanskom nazivu i danas naziva kaštelom, ipak to nije u klasifikaciji fortifikacijske arhitekture jer je nastao znatno prije. Radi se o pravom zamku, burgu ili gradu, dakle utvrdi uz koju se razvilo naselje i u tome je gotovo tipičan primjer. Ono u čemu se razlikuje od svih istarskih, a i mnogih drugih sličnih utvrda jest to što nije poput okolnih starih gradića smještena akropolski na vrhu brijega, već nad 130 m strmim ponorom, zapravo gotovo na najnižoj točki grada. To je jedna od najstarijih i najvećih istarskih utvrda koja u cijelosti prevladava gradskim središtem.

Pazin na veduti J. W. Valvasora

Pazinski je kaštel spomenik kulture prve kategorije i unatoč svojoj velikoj starosti pripada najbolje očuvanim istarskim i hrvatskim utvrdama

Ne treba posebno isticati da je Pazinski kaštel spomenik kulture prve kategorije i da unatoč svojoj velikoj starosti pripada najbolje očuvanim istarskim, ali i hrvatskim utvrdama. Smješten je na vapnenačkom brežuljku iznad Pazinske jame u koju ponire rječica Pazinčica. Ispred Kaštela na dugoj i uskoj zaravni nastalo je utvrđeno predgrađe sa starijim plemićkim kućama (13.-17. st.), dok su kuće pučana i obrtnika izgrađene u otvorenom oko sajmenog trga i uzduž

prislonjenom kvadratnom kulom i zidinama, koje su uz druge građevine uključivale i kapelicu posvećenu Bogorodici te jedan mali zvonik.

Polovicom 12. st. utvrda i posjed darovnicom postaju vlasništvo grofa Menharda von Schwarzenburga, osnivača Pazinske knežije ili grofovije. Izumiranjem Menhardova roda 1248., Pazinska knežija udajom prelazi u vlasništvo Goričkih grofova, ali smrću Alberta IV. (koji se osim Goričkim nazivao i grofom od Pazina) nasljednim je ugovorom 1374. pripala Habsburgovcima kao privatni posjed. Slobodno se dakle može reći da su Pazin i njegova šira okolica od svih naših krajeva najduže bili u vlasništvu i pod vlašću habsburške dinastije – gotovo 650 godina. Habsburgovci su Pazinsku knežiju davali u zakup ili kao zalog

za zajmove, na kraju i kao feude svojim velmožama. Tada posjedom i Kaštelom upravljaju razni namjesnici i kapetani kao upravitelji alodijalnog dobra (feuda), sve do 1848. i ukidanja feudalnih odnosa. Valja ipak istaknuti da je to područje, iako su vlasnici redovito bili germanškog podrijetla, oduvijek bilo naseljeno hrvatskim pučanstvom. Doduše teško je stradalo u nekoliko navrata u 15. i 16. st., i od ratova i od kuge, ali je nadopunjeno prebjezima iz Bosne, Like i Dalmacije, a naseljavalo ga je i manjinsko obrtničko talijansko stanovništvo koje se nazivalo Furlanima i Krnjelima (prema pokrajinama Furlaniji i Karniji). Prvi su radovi na djelomičnoj obnovi i pregradnji Kaštela obavljeni u 12. i 14. st. kada je izmijenjen prvotni izgled građevine, ali su se tragovi romaničkog stila sačuvali u tlocrtnom rasporedu, dok je tzv. njemačka teška gotika uočljiva na pročeljima i u interijerima. O radovima svjedoče dvije kamene ploče ugrađene iznad ulaznog pročelja. Pretpostavlja se da su u 15. st. ponovno izvedeni radovi čija je značajka škrta dekorativnost u detaljima i konstrukcijska strogost ondašnje feudalne arhitekture. Židovi okruženi bedemskim ophodnim putem sa zupčastom ogradom i okomitim ispuštima za potrebe obrane. S unutarnje strane utvrde bile su nadograđene štale, spremišta, skladišta,

kuhinja za služinčad i posadu te velika cisterna prislonjena uz ulaz. S vanjske je strane kvadratna kula dodatno ojačana polukružnim predzidom, a istočni je bok dobio dvostruku pravolinijsku korninu podignutu zbog obrane od Turaka. Tada su i srušene neke kuće koje su se naslanjale na utvrdu. Prema sačuvanim gravurama takav je obrambeni sustav postojao još u 17. st. Kako je Kaštel izgrađen na osamljenoj strmoj stijeni, visinska je razlika svladana strmom rampom koja je vodila do nužnog prilaza s dvojim vratima. Put je dalje vodio prema sjeveru do ulaza u dograđeno dvorište na mjestu današnjeg trga. Ulaz preko rampe, uz neznatna poboljšanja, rabio se do početka 19. st., a dalje se preko pokretnog mosta i trijema ulazilo u unutrašnje dvorište.

Pokraj tvrđave i iza nje na obroncima se provalije postupno formiralo naselje grofovskih službenika i vazala, a tijekom vremena i druge su obitelji oko utvrde potražile sigurnije iako prilično neudobno sklonište. Te su se kuće s vremenom dograđivale i ukrašavale, a posebno se isticala kuća trščanske obitelji Rapicio, koja se u 15. st. doselila u Pazin. Ta je atraktivna i lijepa zgrada nad ponorom teško stradala za bombardiranja tijekom II. svjetskog rata (tada je oštećena i utvrda), a u međuvremenu se dodatno urušila, dok su druge zgrade zapadno

od utvrde iz nepoznatih razloga nakon rata srušene i na njihovu je mjestu uređen manji park.

Za čestih su opsada unutar ograđenog dijela u tvrđavi nalazili utočište stanovnici gornjeg i donjeg dijela grada, sadašnjeg središta Pazina i naselja Buraj (vjerojatno od tal. *borgo* = *selo* ili njem. *bauer* = *seljak*), smještenih uzduž i s druge strane Pazinske jame.

Jedini je put u tisućgodišnjoj povijesti pazinska utvrda bila okupirana 1508., a zauzeo ju je i s njom kratkotrajno upravljao mletački zapovjednik Girolamo Contarini

Najčešće su grofoviju napadali Mlečani, posebno za rata 1508.-1523. (tzv. Cambrainska liga) u kojoj je protiv Venecije neuspješno (zbog prazne blagajne i turskih opasnosti) ratovao europski savez sastavljen od Austrije, Ugarske (s Hrvatskom), papinske države, Francuske, Aragonije, savojskog i ferarskog vojvodstva te mantovskog markizata. Tada je 1508. jedini put u svojoj tisućgodišnjoj povijesti i bila vojnički okupirana pazinska utvrda. Zauzeo ju je mletački komandant Girolamo Contarini koji je njome neko vrijeme i upravljao, čak je obavio i najnužnije popravke. Naime, topovi su znatno oštetili utvrdu, posebice vanjske bedeme, pa su malobrojni i nespremni branitelji bili prisiljeni na predaju. Cijelu su Pazinsku knežiju Turci opustošili 1511., no tvrđavu nisu ni pokušavali opsjedati. Pazinska je utvrda uspješno odolijevala i mletačkim opsadama za Uskočkog rata 1615.-1617. koji je, poput ratova stoljeće prije, bio poguban za međusobne odnose hrvatskog stanovništva u Istri, jer su u borbama i pljačkaškim pohodima sudjelovali "Benečani" (mletački podanici) i "Kraljevci" (podanici Habsburgovaca). Pazinsku je grofoviju 1533. preuzeo Alessio Mosconi, bogati trgovac tekstilom iz Bergama, i za njegove su uprave obavljeni najveći zahvati na utvrdu te poboljšani stambeni i obrambeni uvjeti.

Tlocrt obnove utvrde i grada Pazina (ing. Martin Stier, 1657.)

Pazinski kaštel iznad Pazinske jame

Program je radova novog vlasnika 1534. uz manje sugestije potvrdila i posebna državna komisija, jer je Pazinski kaštel bio najvažnija strateška točka u vojnoj obrani austrijskog dijela Istre. Radovi su se izvodili u razdoblju između 1537. i 1548. pod vodstvom majstora Martina iz Lugana. U prve su dvije godine izvedeni temelji nove građevine iznad Pazinske jame. Tu su bili kantina, žitnica i prostori za stanovanje, a radovi su također zabilježeni na kamenoj ploči pročelja. Poslije su popravljeni i pregrađivani najmasivniji zidovi, glavni obrambeni elementi okrenuti prema naselju, na kojima su uređene i nove puškarnice. Srušena je i stara kuhinja u dvorištu, a izgrađena je nova do kvadratne kule. Tijekom tih radova srušeni su crkvice i zvonik jer je dvorište bilo pretrpano, a namjeravala se umjesto nje izgraditi dostojna crkva.

U 1566. spominje se i zidarski majstor Giovanni Antonio iz Gorice koji je kao vještak procijenio poboljšanje stare i izvedbu nove konstrukcije. Inače bili su izrađeni i projekti (projektant Giacomo da Lamberg) za dodatnu bastionsku zemljanu utvrdu ispred četvrtaste i polukružne kule, što ipak zbog nedostatka novca nije nikad napravljeno. Vjerojatno je prema programu koji je predložio Mosconi bilo izvedeno još ponešto radova, no teško je prema raspoloživoj

pisanoj građi razlučiti što je i kada učinjeno. Inače je sve radove i troškove pomno kontrolirala državna komisija. Tek je 1639. izgrađena kapelica Sv. Marije Djevice, ali ne u dvorištu, već u niši viteške dvorane. Kapelica i danas postoji, a najprije je imala drveni oltar koji je poslije zamijenjen mramornim.

Gradsko pročelje Pazinskog kaštela

Pazinsku je knežiju 1766. kupio grof Antonio Montecuccoli iz Modene, a njegova je obitelj bila u posjedu Kaštela sve do 1945. godine. U 18. st. bili su otvoreni ili povećani prozori na vanjskom zidu drugog kata, a ozidan je i ophodni zid.

Kako u to vrijeme utvrda više nema primarnu obrambenu funkciju, ona je osim za stanovanje i upravljanje posjedom služila i kao zatvor. Tada su u kame-nu isklesani i u simetričnoj kompoziciji ugrađeni natpisi i grbovi iznad glavnog pročelja, inače najstarijeg dijela utvrde. Već u to vrijeme cijeli kompleks više nije bio obzidan dvostrukim zidom.

U 19. st. glavni je zapadni ulaz premješten udesno, na sadašnje mjesto, probijeni su i drugi prozorski otvori, a najstariji je dio utvrde, četvrtasta kula na jugoistočnom dijelu, koja je dominirala cijelim krajem i davala utvrdu karakteristično feudalno obilježje, skraćena do razine krova. Kamenom iz kule poravnane je okolni teren te izravnane visinske razlike, a obrađenim kamenim kvadrima iz njezina plašta popločene su ulice. Tada je nestao i sav pokretni inventar – topovi, kugle, noževi, arkebuzi, muškete i sl. Nakon II. svjetskog rata Kaštel je postao vlasništvo države i u njega su smješteni javni sadržaji, a danas u njemu djeluje Gradski muzej, Etnografski muzej Istre i spremište Državnog arhiva u Pazinu.

Kulturno i povijesno središte Istre

Valja na kraju nešto reći i o gradu Pazinu čija je sudbina stoljećima bila usko povezana s utvrdom. U Pazinu i okolici u dva su navrata zabilježeni jaki seljač-

Unutrašnje dvorište Pazinskog kaštela

ki nemiri, 1570. i 1653., a gospodarska se situacija smirila tijekom 18. st. Pazin se tada počeo širiti prema istoku, a postao je i sjedište Istarskog okruga (1822.-1861.). Gradnjom je željezničke pruge Divača–Pula 1876. ojačan i prometni značaj. Godine 1868. osnovana je općina Pazin i tada su svu vlast imali Talijani, ali su 1886. općinsko poglavarstvo preuzeli Hrvati i takvo se stanje zadržalo do 1918. i raspada Austro-Ugarske Monarhije. Od sredine 19. st. jačaju preporodna gibanja, pa Pazin postaje središtem kulturne i političke djelatnosti istarskih Hrvata, osobito poslije otvaranja Hrvatske čitaonice 1897. i prve hrvatske gimnazije 1899. koja postaje žarištem nacionalne svijesti mladih naraštaja. Stvaraju se brojna politička i kulturna društva. Za talijanske okupacije Pazin jedno od središta zajedničkog otpora Hrvata i Slovenaca, a u njemu je 13. rujna 1943. donesena odluka o priključivanju Istre matici zemlji. Za njemačke okupacije, koja je uslijedila, savezničkim su bombardiranjem uništene mnoge zgrade koje se više nikada nisu obnovile. U sedamdesetim i osamdesetim godinama prošlog stoljeća Pazin je doživio znatan gospodarski napredak (*Pazinka, Puris...*) koji je pratio i porast stanovništva. Potom je gradić s

približno 4500 stanovnika, koji je i inače kulturno i gospodarsko središte središnje Istre, uspostavljen županijskog sustava krajem 1992. postao upravno sjedište Istarske županije. Gospodarska je osnova poljodjelstvo i vinogradarstvo u plodnoj okolici, prehrambena i tekstilna industrija te prerada plastike i ukrasnog kamena.

Pazinske zidne slike kvalitetom i objedinjavanjem elemenata srednjoeuropske kasne gotike i talijanske renesanse pripadaju vrh istarskoga zidnog slikarstva

Od ostalih pazinskih građevina vrijedi istaknuti župnu crkvu Sv. Nikole koja je sadašnji oblik dobila u 18. st., ali su joj temelji postavljeni prije 1266. kada je prvi put spomenuta. Prvotna je župna crkva bila mala, jednostavna, jednobrodna građevina oko koje se prostiralo groblje za pripadnike pazinske župe. Kao i drugdje, s vremenom je proširivana i obogaćena vrijednim umjetničkim inventarom. Veliki joj je gotički višekutni prezbiterij dograđen 1441., a tada je i nadsvodjen zvjezdastim rebrastim svodom, o čemu svjedoči poseban natpis u

unutrašnjosti. Crkvi su 1659. pridodane bočne kapele koje su u velikoj baroknoj rekonstrukciji 1765. spojene u bočne brodove mramornim oltarima, a posebno se ističu oltar Sv. Nikole čija se izrada pripisuje Pasqualu Lazzariniju i oltar Marije Ružarice Antonija Michelazzija. Freske u svetištu župne crkve Sv. Nikole, pretpostavlja se 1470., oslikao je anonimni slikar, ali školovani majstor koji pripada krugu Jakoba Suntera, nazvan majstor Leonardo iz Brixena. Pazinske se zidne slike kvalitetom te objedinjavanjem elemenata srednjoeuropske kasne gotike i talijanske renesanse svrstavaju u vrh istarskoga zidnog slikarstva. U središnjem je romboidnom polju svoda svetišta kao vojskovođa prikazan sv. Mihovil, a uokolo se nižu scene postanka svijeta, borba dobrih i palih anđela te istočnog grijeha (lat. *peccatum originale*) s kojim se rađaju svi ljudi. Prikaz se Boga Oca s krunom na glavi u ciklusu geneze nekoliko puta ponavlja, a počinje stvaranjem svjetla i potom nebeskog svoda, odvajanjem kopna od mora te stvaranjem Sunca i Mjeseca, ptica i riba te na kraju Adama i Eve. Posljednja je scena prikaz Adama i Eve s Bogom pred stablom spoznaje dobra i zla. Na bočnim su zidovima naslikani likovi proroka i prizori iz Starog i Novog zavjeta, a velika se kompozicija Kristova raspeća nalazi na istočnom zidu, ali se danas ne vidi jer je ispred nje za barokne rekonstrukcije postavljen glavni oltar. Pazinske su freske izrađene pod utjecajem likovnih predložaka iz knjige *Biblia pauperum*, tiskane u 15. st. u Nizozemskoj.

Na zidove su crkve uzidana dva reljefna epitafa obitelji Moscon iz 16. st. u duhu sjevernjačke renesanse koja se pripisuje slovenskome anonimnom umjetniku iz kruga Osbalta Kitella, a iz 1541. potječe kamena kustodija s Mosconijevim grbom iz 1541. Orgulje je 1780. u Veneciji izradio Gaetano Callida, a uz crkvu je 1705. izgrađen zvonik. To je visoki i masivni pravokutni toranj čiji je najviši horizontalni pojas otvoren triforama na sve strane svijeta te pokriven osmerokutnim tamburom i poligonalnom osmerostranom piramidom.

Pazinski franjevački samostan i crkva Pohođenja Marijina (u pozadini zvonik i crkva Sv. Nikole)

Vrijedi istaknuti i franjevački samostan s crkvom Pohođenja Marijina, osnovan 1481., uz postojeću gotičku crkvu građenu 1463.- 1477. Crkva je 1484. produžena dogradnjom gotičkog svetišta, a u 18. st. doživjela je baroknu obnovu. Tada je na zapadnoj strani dograđeno novo pročelje, uz sjeverni zid kapela Bezgrešnog začeca, a na mjestu prijašnjega zvonika 1730. podignut je novi s baroknom lukovicom koja je uklonjena 1874. i zamijenjena piramidalnim krovom. Glavni je oltar u crkvi djelo žminjskog oltarista Dinka Cavalierija iz 1726., a ukrašen je triptihom sa slikama Girolama da Santacrocea iz 1536. Franjevci su odmah nakon dolaska počeli uz crkvu graditi samostansku zgradu. Najprije su izgradili zapadno krilo s dvanaest soba te bolnicom, ljekarnom i knjižnicom, a zatim 1717. i južno krilo s baroknim značajkama koje su posebno izražene u pojedinostima refektorija. Franjevci su tijekom stoljeća u njemu držali ljekarnu i bolnicu, a u 18. i 19. st. pučku školu i potom gimnaziju na njemačkom jeziku koju je pohađao Juraj Dobrila (1812.-1882.), istaknuti biskup, tiskar i dobročinitelj te preporoditelj istarskih Hrvata.

Posebnu pozornost zaslužuje svakako i golemo zdanje Pazinskog kolegija koje se počelo graditi prije stotinjak godina. Nakon što je 1899. Pazin dobio prvu hr-

vatsku gimnaziju, siromašni đaci nisu imali nikakav organizirani smještaj. Stoga je slavni krčki biskup slovenskog podrijetla dr. Antun Mahnić (1850.-1920.) došao na ideju da krčka zaklada za osiguravanje školstva pomogne u gradnji kolegija u Pazinu, a podržali su ga talijanski salezijanci. Iako se svećenstvo u početku protivilo ponajprije zbog straha od talijanskog odnarođjavanja, zgrada se Konvikta (Biskupsko sjemenište, Pazinski kolegij i Klasična gimnazija) počela graditi 1913. prema projektu austrijskog arhitekta i benediktinca Anselma Wernera. Neorenesansna "toskanska" palača-utvrda s tornjem u historicističkom stilu bila je izvana dovršena do početka I. svjetskog rata, a unutrašnjost je uređena nakon 1920. Ipak zgradu su najprije koristili Talijani, za vrijeme II. svjetskog rata Nijemci, a potom partizani. Tek je 1945. vraćena crkvi i u njoj je otvoreno sjemenište koje je u tridesetak godina školovalo 1500 đaka. Klasična je gimnazija otvorena tek 1993. i tada su izgrađena dva nova krila sa sportskom dvoranom i đačkim domom, pa je Pazinski kolegij tek tada postao ono za što je građen.

Tajanstvena Pazinska jama

Velika je znamenitost Pazina i njegova kaštela zaštićena Pazinska jama, po-

znata i pod talijanskim nazivom Fojba, zapravo ponor rijeke Pazinčice odnosno Pazinskog potoka. Taj vodotok nastaje spajanjem triju manjih potoka (Lipe te Rakova i Borutskog potoka) i sa sjeverne strane ulazi u Pazinsku kotlinu, a ponire točno ispod Pazinskog kaštela. Jedinstveni je to spomenik prirode te specifične hidrografije i morfologije istarskog krša. Okomiti je pad ponora veći od 100 m, a nije bezvodan ni za najvećih suša. Dosad je istražen dio u dužini od 215 m koji završava s tri sifonska jezera – Malim, Mitrovim i Velikim. Prvi je istraživač grotla 1893. bio "otac suvremene speleologije", francuski istraživač Edouard Alfred Martel.

Pazinčica i Pazinska jama povremeno uzrokuju jednu neobičnu pojavu. Za velikih voda grotlo ne može progutati svu vodu pa se stvori veliko jezero, ponekad dugo i do 3 km. Najveće je zabilježeno 15. listopada 1896. (opisao ga je i snimio upravo Martel) kada se razina jezera popela do 30 m ispod kaštela. Posljednja velika poplava kanjona Pazinčice dogodila se 22. listopada 1993., a manje u studenom 2002. i rujnu 2010.

Tajanstveno je grotlo Pazinske jame oduvijek privlačilo znatiželjnike pa je navodno i Dante Alighieri tu pronašao inspiraciju za ulazak u pakao u *Božanstvenoj komediji*

Tajanstveno grotlo Pazinske jame i njezine strme okomite klisure oduvijek su privlačili znatiželjnike te raspaljivale maštu posjetitelja i onih koji su o njoj samo slušali. Navodno je Dante Alighieri u svojoj *Božanstvenoj komediji* (u kojoj se spominju i Pula i Kvarner) inspiraciju za ulazak u pakao pronašao upravo pred ponorom Pazinčice. To bi dakle trebalo biti ono slavno mjesto gdje svi koji ulaze "trebaju ostaviti svaku nadu". Pazinska je jama inspirirala i druge književnike, od naših i profesora pazinske gimnazije Vladimira Nazora (koji joj nastajanje vezuje uz Velog Jožu odnosno legendu o divu Dragonji), ali je

najpoznatiji slavni Jules Verne koji je dio radnje jednog romana smjestio u Pazinski kaštel i Pazinsku jamu. Roman se zove *Mathias Sandorf*, a govori o trojici mađarskih revolucionara i boraca za neovisnost Ugarske od Austrije koji su bili osuđeni na smrt i zatočeni u Pazinskom kaštelu. Dvojica od njih, Sandorf i Stjepan Bathory, pobjegli su iz tvrđave spustivši se gromobranom u bujicu Pazinčice te su vodom kroz podzemni svijet dospjeli u Limski kanal, a poslije i Rovinj. Roman ima mnogo složenih zapleta (dio se radnje događa i u Dubrovniku), ali je tajanstveni ponor jedan od važnih dijelova radnje.

Grotlo ponora Pazinske jame

To svakako nije najbolji i najpoznatiji Verneov roman, ali je poput svih ostalih temeljen na povijesnim činjenicama i zemljopisnim podacima. Pretpostavlja se da je podatke o Pazinskoj jami crpio iz djela prijatelja i putopisca Charlesa Yriarte. Radnju je romana smjestio u 1867., godinu Austro-ugarske nagodbe kada su prevladane brojne međusobne napetosti i formirana zajednica dviju država. Roman je, razumljivo, najpopularniji u Mađarskoj, gdje je doživio 21 izdanje. Tamo se glavni junak zove Sandor Matyas, a autora su dugo vremena smatrali mađarskim piscem jer se zvao Verne Gyula. Valja ipak istaknuti da u Pazinu već nekoliko godina djeluje Ju-

les Verne klub koji jednom na godinu, 26. lipnja, na dan bijega Sandorfa i Bathoryja iz Pazinskog kaštela, organizira atraktivne *Dane Julesa Vernea*, zanimljiv susret ljubitelja tog pisca širom svijeta i šareni turistički spektakl.

Od ostalih legendi o Pazinskoj jami nije naodmet spomenuti mladoga raškog pastira koji je čuvao ovce vlasnika Pazinskog kaštela. U trenutku nepažnje jedna je ovca slučajno pala u ponor i o tome razumljivo nije ništa govorio. No kada je nakon nekog vremena došao u posjet obitelji, otac mu je pokazao mrtvu ovcu koju je voda izbacila na izvoru Sv. Antuna u dolini rijeke Raše. Potom

liko sati isplivale na jugoistoku, uz izvor Raše. Potvrdila su to i ponovljena ispitivanja bojom, posebno detaljno istraživanje 1985. [1 - 4].

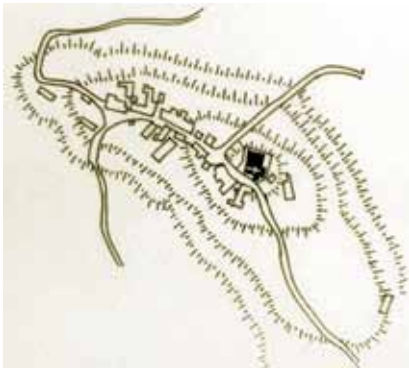

Pazin na crtežu P. Petronija iz 17. st. (u pozadini Stari Pazin)

Jedno od najstarijih istarskih naselja

Jugozapadno od Pazina, kojih 3 km od njegova središta, na visokom brežuljku (358 m n.v.) koji dominira Pazinskom kotlinom, stotinjak metara iznad novih dijelova grada čiji je danas sastavni dio, nalazi se **Stari Pazin** (tal. **Pisinvecchio**). Smješten je pokraj županijske ceste Žminj – Pazin i pruge Pula – Divača, iznad južnih i zapadnih prilaza kotlini. Stanovnici su se tradicionalno bavili poljodjelstvom (vinova loza, voćarstvo i žitarice) i ponešto stočarstvom, a danas uglavnom rade u industriji i uslužnim djelatnostima Pazina. Pripadalo mu je i 17 okolnih zaselaka (Lovrini, Sarčija, Pilati, Rogovići, Stancija Pataj i dr.), a danas se proširio duž cesta koje se granaju prema Žminju, Pazinu i Bertošima. Međutim sada se u registru naselja Republike Hrvatske vodi kao sastavni dio Pazina.

S obzirom na to da ima tipičan gradinski karakter, nesumnjivo je riječ o jednom od najstarijih istarskih naselja, znatno starijem od svog imenjaka, na što upućuje i ime i kružni oblik naselja na vrhu brežulj-

Tlocrt Starog Pazina

ka. Teško je ustanoviti je li Stari Pazin bio naseljen u rimsko i bizantsko doba, ali se ni to ne može potpuno isključiti. Vjerojatno je teško stradao tijekom avarskih i slavenskih napada tijekom 7. st., ali je potom obnovljen i proširen jer se u dokumentima iz 1012. spominje prvi put pod nazivom *Pisinum Superius* (Gornji Pazin) kao upravno i crkveno središte. Akvilejski su ga patrijarski 1060. predali porečkom biskupu kojemu je pripadao i susjedni Pazin. Hrvati doseljeni u 12. st. u središnju Istru nazivali su Stari Pazin Gorenji grad, ali i Golograščina, dakle golo i opustošeno mjesto na lokalitetu kaštela odnosno grada. Župa se u Starom Pazinu izrijekom spominje 1177., ali tijekom 12. st. važnost se naselja smanjuje pa postupno gubi autonomiju i postaje tek jedan od feuda pazinskog posjeda. Naziva se *Obernburg* (u urbaru 1578.), a češće i *Oberburg*, vjerojatno zato da bi ga njemački feudalci razlikovali od Pazina (*Miterburga*).

U 16. st. broj je stanovnika naselja znatno opao, navodno je 1578. Stari Pazin imao samo 24 obitelji, a mjesto je postalo rubno naselje Pazina. Od njegovih obrambenih i stambenih struktura danas nije ništa sačuvano, tako da je najstarija građevina župna crkva Sv. Jurja Mučenika izgrađena 1592. prema natpisu na nadvratniku sakristije na mjestu prijašnje gotičke, a obnavljana više puta tijekom 19. i 20. st., od kojih je najvažnija bila posljednja iz 1995. u kojoj je ta jednobrodna crkva znatno proširena. Kao što je to slučaj kod većine istarskih crkva, pokraj nje je zvonik izgrađen 1700. u baroknome stilu kao trokatni toranj pravokutnoga tlocrta čiji je posljednji dio rastvoren biforama na sve četiri strane te pokriven osmerokutnim tamburom s piramidom [5].

Morali srušiti gradske bedeme

Malo je naselje **Beram** (tal. **Vermo**) smješteno približno 6 km sjeverozapadno od Pazina, pokraj prometnice Pazin–Poreč. Povijesna se jezgra nalazi na istaknutom brdu (321 m), a novi se dio naselja razvio u plodnom polju u njegovu podnožju. Kroz povijest se spominje kao *Vermum*, *Verm* i *Berm*, ali se čini da korijen tog imena potječe iz prapovijesnog doba i nije poznato njegovo značenje.

Poput gotovo svih istarskih naselja i Beram je nastao na mjestu histarske gradine iz brončanog i željeznog doba koja je dodatno utvrđena u srednjem vi-

jeku. Sudeći prema konfiguraciji terena i skromnim nalazima, to je prapovijesno naselje bilo utvrđeno s čak tri prstena suhozidnih bedema, a njegovo se stanovništvo pokopalo na groblju tik uz zapadni ulaz u naselje, o čemu svjedoče ostaci vjerojatne neolitske nekropole s 172 grobne žare koje su 1883. istražili arheolozi Carlo Marchesetti, Karl Moser i Andrea Amoroso, a nalazi se čuvaju u muzejima Beča, Trsta i Pule.

Pretpostavlja se da su Bizantinci na mjestu Berma podigli manju utvrdu za zaštitu okolnih seoskih naselja u koju se tijekom 7. i 8. st. trajno naselilo novopridošlo slavensko stanovništvo. Gradić se u izvorima prvi put spominje 911. u darovnici kralja Berengara I., kojom kaštela Gornji i Donji Beram s okolicom poklanja tršćanskoj biskupiji. Povjesničari još raspravljaju o lokaciji ta dva kaštela, ali se danas Gornji Beram ipak smješta na lokaciju suvremenog naselja, a Donji Beram na lokalitet Purgar (izvorno Bugar) udaljen ni kilometar od njega. U drugoj polovici 12. st. Beram je prešao u posjed gospodara Pazinske grofovije Menharda von Schwarzenburga. Čini se da je u to doba na mjestu župne crkve izgrađen kaštel peterokutnog tlocrta s kapelom koji se prvi put spominje 1344. kada je prvi put razoren. Tada je u ratu između goričkog grofa Adalberta IV. i Mlečana, poraženi Adalbert preuzeo obvezu i srušio zidine grada. Zbog iznimnoga strateškog položaja, kaštel je ubrzo obnovljen, a oko predgrađa su podignuti obrambeni zi-

Crkva Sv. Jurja Mučenika u Starom Pazinu

Valvasorov prikaz Berma

dovi s kulama koji su pratili konfiguraciju terena i okružili naselje u obliku izduženog ovala. Sudeći prema crtežima Petronija i Valvasora, vanjske su zidine bili niske, središnji je kaštel kao snažna utvrda bio opasan visokim bedemima, a u njoj je bila palača i visoka branič-kula.

Trocrt Berma (J. Drempetić)

Zahvaljujući povoljnom prometnom položaju, grad se u 15. st. uspješno razvijao, no teško je stradao za sukoba Cambraiske lige odnosno cara Maksimilijana i Mlečana (1508.-1510.), ali i 1511. kada su ga zajedno s okolinom opustošili Osmanlije. Da bi obnovili naselje, Habsburgovci su tijekom 16. i 17. st. naselili hrvatske prebjegle izbjegle pred Osmanlijama s područja današnje Dalmacije, tako da je od 1498. do 1578. Beram narastao sa 62 na čak 148 ognjišta ili obitelji. Stoga ne čudi što je potkraj 16. st. Beram bio uzdignut u status gradića (*Stät*). Porast naselja i njegova statusa pratila je i obnova fortifikacija, tako da su tada izgrađene tri okrugle renesansne baterijske kule te obnovljena tzv. Mala i Vela vrata, uz koja je izgrađena gradska lođa, srušena u 19. st.

Krajem 19. st. srušeni su bedemi starog kaštela na najvišoj točki grada u Bermu i na tom je mjestu izgrađena nova župna crkva Sv. Martina

Ta je revitalizacija ipak bila kratka vjeka jer je Beram teško stradao u Uskočkom ratu. Prema odlukama Madridskog mira Beramci su bili dužni srušiti bede-

me oko grada, pa je počelo dugotrajno razdoblje devastacije beramskoga urbanog tkiva i ruralizacija naselja. Nastavilo se to i tijekom cijeloga 18. st. kada su uglavnom srušeni preostali dijelovi obrambenih zidova oko naselja ili uključeni u nizove novih kuća. Danas su tek dijelom očuvani uz okruglu kulu u sjeverozapadnom uglu grada te uz Mala vrata na istočnoj strani. U tom je obliku Beram dočekao 1797. i propast Mletačke Republike kada se našao u sastavu Habsburške Monarhije. No i pod novom je vlašću Beram vegetirao sve do 19. st. kada se pojačala graditeljska aktivnost. Krajem 19. st. srušeni su bedemi starog kaštela na najvišoj točki grada, a na tom je mjestu izgrađena nova župna crkva

i zatvoreno glavnim oltarom. U crkvi su na zidovima, trijumfalnom luku i na svodu svetišta vrijedne gotičke zidne slike iz 15. st., a posebno se ističu i kameni kasnogotički reljef s likom sv. Martina anonimnoga furlanskog majstora, oltarna slika istog sveca Celestina Medovića te vrijedni srebrni predmeti i misno ruho (15.-17. st.). Monumentalnosti pridonosi i crkveni zvonik, izgrađen 1903. u historicističkom stilu, 30 m visok toranj kvadratnog tlocrta koji je na vrhu na sve strane otvoren biforama te natkriven polygonalnim tamburom i piramidom. Iako ne pripada najvišim istarskim zvonnicima, s njega se pruža jedan od najljepših pogleda na brdovit krajolik središnje Istre.

Pogled na Beram

Sv. Martina, a njezin je sadašnji izgled posljedica nekoliko obnova i dogradnji. Crkva je najvažnija građevina cijelog naselja. Bila je izgrađena 1431. u kasnogotičkom stilu kao manja jednobrodna građevina. Pregrađena je i barokizirana 1691., a u 19. st. je proširena na zapadnoj strani kada joj je nadozidana nova lađa u neoromaničkom stilu. Od prvotne se crkve danas sačuvalo kvadratno svetište nadsvođeno križno-rebrastim svodom koje je ugrađeno u novu crkvu

Proslavljene freske

Na mjesnom groblju, na obroncima šumovita brežuljka koji je udaljen kilometar od središta Berma, izgrađena je crkva Sv. Marije na Škrilinah (stijenama, ponegdje se zove i "škriljinah"), gotička jednobrodna građevina sa svetištem iste širine i preslicom iznad negdašnjeg pročelja. Početkom 18. st. crkvice je barokizirana i tada je ispred pročelja dograđen trijem (lopica), a u unutrašnjosti

je uklonjen gotički svod u svetištu, podignut novi mramorni oltar, obnovljen prijašnji i oslikan novi drveni strop, a probijeni su prozori na bočnim stijenama i na pročelju crkve. Tada su bojom premazane sve freske, a dio ih je i uništen otvaranjem novih otvora. Radovi su ponajprije opravdavaniji nemogućnošću da crkva primi sve hodočasnike pa im je osiguran zaklon da bi mogli slušati misu. Temeljito je obnovljena 1912. uz veliku brigu i zalaganje Antona Gnirsa, austrijskog konzervatora, a tada je dodana i sakristija sa stražnje strane. Istarske su freske uglavnom izrađivali umjetnici iz Pule, Vodnjana i Kopra, za većinu je fresaka u Sv. Mariji na Škrilinah bio angažiran Vincent iz Kastva, a to se tumači jakim glagoljaškim vezama. Iako je u obnovi iz 18. st. uništen ili teško oštećen dio fresaka, njezina unutrašnjost još uvijek je bogato oslikana, što i ne čudi kada se zna da je oslikana u cijelosti na gotovo 200 četvornih metara zidnih ploha. Crkvu je 1474. izgradila i dala oslikati bratovština Blažene Djevice Marije, pa među freskama prevladavaju prizori iz Marijina i Isusova života.

Mrtvački ples, a drugi *Pasiju*. Najveću kompoziciju *Poklonstvo triju kraljeva* nesumnjivo je naslikao majstor Vincent, a duga je 8 m i nalazi se na sjevernoj stijeni s mnoštvom likova u svečanoj povorci u slikovitom krajoliku. Freske na zapadnom dijelu crkve prikazuju ciklus ljudskoga života, od Adama i Eve preko nepredvidivosti ljudske sudbine u *Kolu sreće* do smrti, u kojoj su izjednačeni svi staleži. Već spomenuta i možda najpoznatija slika *Mrtvački ples* nalazi se iznad ulaznih vrata, a na njoj kosturi plešu s osobama svih staleža. Freske Sv. Marije na Škrilinah s prizorima svakodnevice i pučkog vjerovanja pripadaju najvrjednijim radovima istarske srednjovjekovne umjetnosti, ali i hrvatske umjetničke baštine.

Freske Sv. Marije na Škrilinah s prizorima svakodnevice i pučkog vjerovanja pripadaju najvrjednijim radovima istarske i hrvatske umjetničke baštine

Slavna freska Mrtva kog plesa iznad ulaznih vrata crkve Sv. Marije na Škrilinah

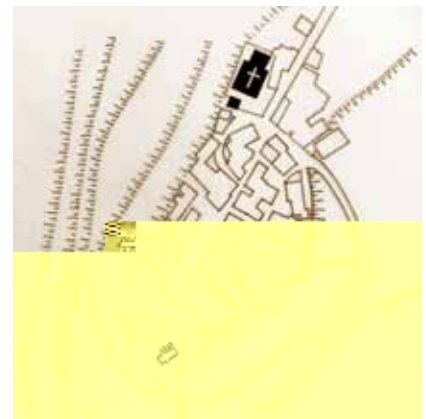
Kako je svojedobno stilskom analizom ustanovio Branko Fučić, u oslikavanju crkve Sv. Marije sudjelovala su uz Vincenta iz Kastva još najmanje dva autora, od kojih je jedan slikao slavni

Beram je uz Hum, Roč i Veprinac bio središte srednjovjekovne glagoljaške pismenosti. Iz Berma potječe nekoliko iluminiranih glagoljskih rukopisa iz 13. i 14. st., a najpoznatiji su fragment

homilijara (zbirke propovijedi) te bogato oslikani misal i brevijar iz 14. st. koji su danas pohranjeni u Narodnoj i sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani. Kod beramskih su popova glagoljaša naukovali đaci iz cijele Istre, a svjedočanstva su ostala upisana glagoljicom na marginama beramskih liturgijskih knjiga ili su urezana oštrim predmetom na freskama crkvice Sv. Marije na Škrilinah. Najpoznatiji je potpis žminjskog i tinjanskog kanonika te prepisivača oba sačuvana glagoljska primjerka *Istarskog razvoda*: "1533. Sie pisa Levac Križanič", a netko je uz Križaničevo ime dopisao "Pijani osal". Na jednom je zidu prikazan kralj Herod, ali mu je netko iskopao oči i dopisao da je lopov i vrag. Ispod prizora u kojem sv. Mihovil nogama gazi sotonu, neki je glagoljaš navijački napisao "Udri Miho" [1, 6 - 8].

Snažna kula na granici mletačkih posjeda

Sjeverozapadno od Berma je Trviž (tal. Trevisio), maleno naselje podignuto u prapovijesti kao gradinsko naselje iz brončanog odnosno željeznog doba na uzvisini (399 m) pokraj sadašnje ceste Pazin–Motovun. Podrijetlo je imena nepoznato pa neki tvrde da mu je prvotni naziv bio Tarvis i da je bio keltskog podrijetla, Rimljani su ga zvali Tarvisium i iz tog se naziva razvio hrvatski naziv Terviž odnosno Trviž, a u njemačkim su izvorima zabilježeni oblici Treveis i Tervis.

Tlocrt Trviža

Poput brojnih gradina i Trviž je stanovništvo napustilo za vladavine Rimljana i u blizini podignulo nova naselja o čemu svjedoče brojni nalazi. Za prodora Slavena na istarski poluotok stanovnici su napustili neutvrđena naselja i ponovno se preselili na mjestu prapovijesne gradine gdje su podigli novo, vjerojatno i utvrđeno naselje. Naselje se u dokumentima prvi put spominje 1177. kao posjed porečkog biskupa, a Gorički grofovi su ga, ovisno o izvorima, stekli kao posjed u 12. st. odnosno 14. st. Zna se međutim da su Gorički grofovi oko 1343. u središtu naselja izgradili snažnu kulu jer je Trviž bio važna točka na granici prema mletačkom Motovunu pa je do kraja Uskočkog rata često bio u žarištu graničnih sukoba. Uostalom upravo se zbog kule u 17. st. zvao i Teruiso Villa con Torre. Kula je imala preklopni most i tako pružala sigurnost stanovnicima Trviža u nemirnoj prošlosti. Naselje i danas djeluje ljupko, posebno zbog svoje starosti i zgusnutosti na vrhu brežuljka.

Kula je potpuno srušena, ali zahvaljujući crtežima Petronia i Valvasora znamo da je to bio utvrđen kompleks s najmanje četverokatnom branič-kulom na koju se oslanjala visoka stambena građevina pokrivena dvostrešnim krovom za koju se pretpostavlja da je bila manji palas jer podsjeća na slične kaštele Paz i Posert kraj Belaja koji su građeni u 14. st. Čini se da je kaštel bio dobro utvrđen s obzirom na to da naselje nije nikad bilo opasano bedemima.

Od ostalih građevina vrijedi istaknuti župnu crkvu Blažene Djevice Marije Sv. Krunice, lijepu i veliku trobrodnu građevinu izgrađenu 1897. na mjestu starije. Prema Valvasoru ta je crkva bila manja jednobrodna građevina s visokim središnjim zvonikom na pročelju. Valvasor je prikazao i crkvu Sv. Petra i Pavla Apostola na groblju koja je u nekoliko navrata bila temeljito pregrađivana. Od prvotne su jednobrodne crkve iz 11. ili 12. st. očuvani samo bočni zidovi u prednjem dijelu, a u 13. ili 14. st. začelje je prezidano u ravno svetište s četverokutnom upisanom apsidom, a brod je dograđen. Pregradnje su zaključene u

19. st. kada je crkva dobila nove pročelje nakon što je stara crkva skraćena.

ječi "castrum" ili "castellum" koje znače utvrda ili utvrđeni grad.

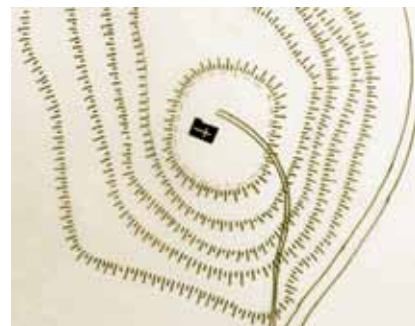

Panorama Trviža

Poput susjedne beramske crkve i ta je bila oslikana freskama, a na zidovima su očuvana tri sloja fresaka, najstariji je iz 12. st., a najmlađi iz 1533, što se zaključuje prema glagoljskom natpisu. Ističu se prizori *Prijestolja mudrosti, Bogorodice s raspetim Kristom na rukama* te posvetni križ s bizantskim ikonografskim značajkama. Glavni je brod natkriven drvenim ravnim krovom, tzv. tabulatom koji je oslikan vrijednim baroknim slikama svetaca. Iz istog je razdoblja i bogati barokni oltar koji krase raspelo iz 15. st. Staro zvono s crkve Sv. Petra, što ga je u 15. st. izradio majstor Giovanni iz Venecije, odneseno je krajem 19. st. u Ljubljano [5].

Neznatni tragovi utvrde

Nedaleko od Pazina, na cesti što iz Trviža vodi prema dolini Butonige, smjestila se **Kašćerga** (tal. **Caschierga** ili **Cassierga**). Nalazi se iznad doline Butonige, ispod brežuljka na kojem je crkva Sv. Antuna Padovanskog po kojem se brdo zove Padova, pa se ponekad i selo naziva Villa Padova. Prema jednim Kašćerga je ime dobila od riječi "kašća" koja je bila naziv za skladište u koje su lokalni feudanci i crkva prikupljali i skladištili desetine i ostala seljačka davanja, a moguće je da je nastanak naziva mnogo jednostavniji i da potječe od latinskih ri-

Tlocrt Kašćerge

Zbog blizine granice s mletačkom Istrom Kašćerga je često stradavala pa je zemlja povremeno ostajala neobrađena i napuštena te je u više navrata ponovno naseljavana

Kašćerga se nalazi na starom prapovijesnom putu koji je povezivao negdašnju Liburniju s Histrijom i Italijom, pa ne čudi što je okolica bila naseljena još u prapovijesno doba i da je na mjestu današnjeg naselja bila prapovijesna gradina. U antičko je doba gradina bila napuštena, a stanovništvo je podiglo nova naselja uz prometnice i u dolinama Butonige i nedaleke Mirne. Na tom su prostoru živjeli sve do 7. st. kada su se pred prodorom Slavena povukli na lokalitet današnjeg Trviža koji je za

zapadnorimske ili bizantske vladavine mogao biti utvrđen u manje seosko pribežište (castellum).

U dokumentima se Kaščerga prvi put spominje 1177. kao Carsiaga kada je postala posjed porečkoga biskupa i tada se sastojala od tri zaselka: Valda, Padova i Carsiaga. Potom je prelazila iz ruke u ruku crkveno-feudalnih gospodara, da bi polovicom 13. st. potpala pod vlast Pazinske knežije. U 15. st. nakon osmanlijskih prodora u sjevernu Istru i ratnih pohoda kneza Ivana VII. Frankopana, u Kaščergi je živjelo samo 6 stanovnika. U urbaru je Pazinske knežije upisana 1498. kao Kasternn, a u 17. st. službeno je i umjetno preimenovana u Kaiserfeld (Carevo Polje?). U njemačkim se izvorima nazivala i Kastergigkl i Kasterg.

Od 1531. u vlasti je pazinskog gastalda Martina Kastmana, da bi potom rodbinskim vezama prešla u posjed obitelji Rampelli koji su stoga nosili plemićki naslov baruna od Trviža (von Kasierfeld). Nakon što je 1688. preminuo Kristofor Rampelli, Kaščergu je zajedno s titulom naslijedila plemićka obitelj Dell'Argento. Kaščergom su vladali do 1824., kada je kapetan Calligarich, suprug Ane Marije Dell'Argento, prodao imanje talijanskoj obitelji Camus iz Pazina.

Stari krovovi Kaščerge

S obzirom na blizinu granice knežije s mletačkom Istrom (motovunskom općin-

om), Kaščerga je često stradavala, zemlja je povremeno ostajala neobrađena i napuštena, pa su u više navrata naseljavani novi stanovnici. Stoga i ne čudi što se od negdašnjeg kaštela i rezidencije gospodara Kaščerge nije na brdu Padovi sačuvalo gotovo ništa. Ipak sudeći prema konfiguraciji terena bila je to manja utvrda ovalnog tlocrta, u čijem je središtu u 12. st. bila izgrađena crkvice Blažene Djevice Marije od Snijega (drugo joj je ime Sv. Antun Padovanski), obnovljena 1859. Čini se da je utvrda stradala u Uskočkom ratu jer je za Valvasorova boravka 1688. u Kaščergi bio dvokatni jednokrili utvrđeni dvorac s uređenim parkom i ograđen visokim zidom. Od ostalih se građevina sačuvala jednobrodna župna crkva Sv. Marka Evandelista izgrađena 1686., a obnovljena 1891. Crkvom dominira 17 m visok zvonik, izgrađen 1801. usred pročelja kroz koji se ulazi u crkvu. Riječ je o tipičnome istarskom zvoniku čija je gornja etaža otvorena biforama na sve četiri strane te pokrivena osmerokutnim tamburom s piramidom [5].

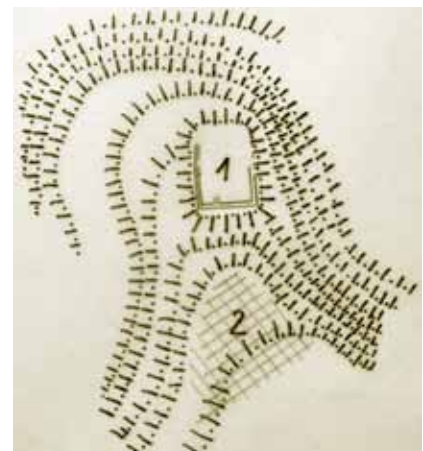
Jedan od najstarijih glagoljskih natpisa

Suvremeno Grdoselo (tel. **Castelverde di Pisino** ili **Gherdosella**) manje je

naselje u središnjoj Istri, smješteno 6 km sjeverno od Pazina, iznad padine

potoka Butonige. Talijanska je inačica imena sela Castelverde (Zelengrad) nametnuta tek za fašističke vladavine u Istri (1922.-1943.), a hrvatski je puk i u 19. st. htio ime promijeniti u Gordoselo. Inače o nastanku neobičnog imena Grdosela postoje dva tumačenja. Tako je porečko-pulski biskup Dragutin Nežić (1908.-1995.) tvrdio da je nastalo od iskrivljenoga njemačkog naziva Gardazelle (garde – garda, tjelesna straža; zelle – stanica), kako i glasi njemački naziv naselja. To bi se moglo protumačiti kao stražarnica budući da se dugi niz stoljeća doista nalazilo na granici Pazinske knežije i mletačkog posjeda. Već spominjani Branko Fučić međutim tvrdi da je u srednjovjekovnom hrvatskom jeziku "grdo" značilo veliko, tako da bi današnje Grdoselo mogli prevesti kao Veliko Selo.

Ostaci se srednjovjekovnoga grdoselskog kaštela nalaze sjeverno od suvremenog naselja, na položaju Stari grad ili Zelengrad

Tlocrt Grdosela (1 – kaštel, 2 – naselje)

U dokumentima se prvi put spominje 1102. kao kula ili kaštel nad dolinom Butonige na posjedu akvilejskog patrijarha koji je upravu prije 1250. prepustio svom vazalu Artalupusu Grdoselskom (Artalupus de Gardosilla). U ratu koji je 1266. izbio između akvilejskog patrijarha Grgura di Montelonga s jedne te Adalberta II. Goričkog i gradova Kopra,

Izole i Pirana s druge strane, vojnici goričkoga grofa 1274. opustošili su grdoselski kaštel, a sljedeće su ga godine i zaposjeli. Nakon obnove upravu su dobili Henrik i njegov nećak Bertold koji su prema utvrdi dobili plemićki nastavak Grdoselski. Potom je Grdoselo od početka 14. st. u posjedu Mihaela Ebersteina i Devinskih knezova, a od 1399. i grofova Walsee koji su ga 1431. prepustili vazalu Leonardu Wolfu. Od 1465. u vlasti je Habsburgovaca koji su ga potom sjedinili s Pazinskom knežijom, ali sa zasebnom upravom. U urbarima Pazinske knežije iz 1498. i 1597. navodi se kao manje naselje kojemu pripadaju još tri sela, dok se u urbaru iz 1578. spominje kao grdoselska komuna (Commune di Gerdosela).

Poput brojnih drugih naselja Pazinske knežije na granici prema Mletačkoj Republici i Grdoselo je za Uskočkog rata bilo spaljeno. Spalile su ga mletačke postrojbe iz Buzeta (tzv. Črna vojska) pod zapovjedništvom kapetana Marca Verzija i Gaspara Buffa. Zato je na njegovo područje dovedeno novo stanovništvo iz hrvatskih zemalja pod osmanskim okupacijom. Premda je dio preživjelog stanovništva nastavio živjeti u srednjovjekovnom Grdoselu, drugi su se s novodoseljenim stanovništvom naselili u zaselku Brdo iz kojeg je stasalo današnje Grdoselo, a tijekom 17. st. preraslo je u pravi mali gradić.

Mnogo su se godina potom služili starom župnom crkvom Sv. Jakova i ostalim crkvama, dok se naposljetku zalaganjem župnika Vinka Pikota i o

trošku župana Ivana Mohorovića nije na sadašnjem mjestu 1680. počela graditi nova crkva Gospe od Zdravlja (danas Imena Marijina). Prema sačuvanim zapisima crkva je izgrađena od kamena napuštenih utvrda i kuća. Među njima je bio i kamen donesen iz stare utvrde koji je privukao posebnu pozornost pa je sada ugrađen na istaknuto mjesto u crkvi Imena Marijina. Riječ je o *Grdoselskom ulomku*, glagoljskom natpisu iz druge polovice 12. st. koji potječe iz crkve Sv. Ane i koji je važan dokaz o uporabi glagoljice u Istri tijekom srednjeg vijeka i jedan od najstarijih glagoljskih spomenika uopće. Radi se o posveti oltara nekim sveticama u doba kada je crkvom upravljao tinjanski pop Golob, kapelan grdoselskog kneza Pankracija. Slika 21. Ostaci grdoselskog kaštela Ostaci u srednjovjekovnoga grdoselskog kaštela 1,3 km sjeverno od istoimenoga suvremenog naselja, na položaju zvanom Stari grad ili Zelengrad. Kaštel se uzdiže na hridi iznad Grdoselskog potoka i nasuprot Grdoselskom krasu. Sudeći prema skromnim ostacima, to je bila utvrda čiji je trapezoidni tlocrt prilagođen obliku grebena. Kaštel je s dvije strane bio zaštićen prirodnim položajem, dok je na južnoj strani imao prokopanu obrambenu grabu i bedeme debele 2,7 m. Iznad su na povišenom platou u šumarku brežuljka Kleč ostaci srednjovjekovnoga grdoselskog naselja sa župnom crkvom Sv. Jakova te crkva Sv. Ivana i Sv. Ane u kojoj je pronađen znameniti *Grdoselski ulomak*. Staro je naselje postupno tijekom 17. i 18.

st. propadalo, a zauvijek je napušteno 1805. kada su Grdoselčani staru župnu crkvu Sv. Jakova prepustili zubu vremena [10 - 11].

(nastavit će se)

IZVORI

- [1] Fučić B.: *Istarske freske*, Zora, Zagreb, 1963.
- [2] Horvat A., Matejčić R. i Prijatelj, K.: *Barok u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982.
- [3] Cvitanović, Đ.: *Franjevački samostan u Pazinu, barokizacija kompleksa*, Zbornik za umetniško zgodovino (1984), 20.
- [4] Slukan-Altič, M.: *Historijsko-geografska osnova razvoja Pazina: kartografska analiza*, Pazinski memorijal (2009) 26/27, str. 227-250
- [5] Ivetac, J.: *Korijeni istarskih gradova*. Josip Turčinović, Pazin, 2002.
- [6] Fučić B.: *Meštri u Bermu*, Bulletin JAZU (1958) 2, str. 115-118
- [7] Drempetič, J.: *Beram – razvoj naselja*, Beram u prošlosti (zbornik radova), u: Pazinski memorijal (2003) 25, str. 177-207
- [8] Šiklić, J.: *Crkva sv. Martina u Bermu*, u: Pazinski memorijal, (2003) 25, str. 209-218
- [9] Fučić, B.: *Sv. Petar u Trvižu*, Bulletin JAZU (1962) 3, str. 157-168
- [10] Fučić, B.: *Grdoselski ulomak. Prilog kulturnoj geografiji istarskog glagolizma*, Starohrvatska prosvjeta, III (1959) 7, str. 185-213
- [11] Rimanić, M.: *Staro Grdoselo*, Franina i Jurina 2004., Pazin, 2004, str. 124-128

REMAINING CASTELLI IN PAZIN AND ITS SURROUNDINGS

In this instalment of the serial on Istrian castelli, the focus is first placed on the biggest and the best known castellum in Pazin, which used to be the administrative and military centre of the Austrian part of Istria. The history and construction of the castellum is described in full detail. Unlike many other Istrian forts, this castellum was not built on top of the hill but rather on the cliff above Pazin cave into which the Pazinčica rivulet is discharged. Many literary works have been inspired by this dark and mysterious abyss. It supposedly provided inspiration to the illustrious Dante for the gate of Hell. The article continues

with description of the Stari Pazin castellum whose settlement has completely been merged with the present day Pazin. The next castellum described in the article is Beram, a well known Glagolitic centre, famous for extraordinary frescoes adorning the Church of St. Mary on-the-Stone-Slabs. Castelli in Trviž, Kaščerga and Grdoselo are also presented. All these castelli are situated at the former frontier with the Venetian Republic, which is why they suffered severe damage during frequent military confrontations, and their remains are now hardly recognisable.